

Analysis of the relations between the Muqtada Sadr movement and the Islamic Republic of Iran (2003 to 2024)¹

Hadi Morad Piri Damgh² | Abolfazl Kavandi Kateb³ | Mohammad Albouali⁴

1. This article is taken from a research project titled "Investigating the Relations of Iraqi Shiite Parties and Groups with Iran (from 1920 to 2024)," which was conducted at the Sacred Defense Research Institute for Sciences and Education.
2. Associate Professor, Imam Hussein University, Tehran, Iran. E-mail: hadimoradpiri@yahoo.com
3. Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran . E-mail: kateb@uma.ac.ir
4. Corresponding author, researcher at the Sacred Defense Science and Education Research Institute, Tehran, Iran. E-mail: m.albuali777@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: 15 Jan 2025 Revised: 16 April 2025 Accepted: 19 June 2025 Published online: 16 Dec 2025</p> <p>Keywords: <i>Muqtada al-Sadr,</i> <i>Iran,</i> <i>Iraq,</i> <i>Shiite Nationalism,</i> <i>Shiite Ummahism</i></p>	<p><i>This study examines the complex and volatile relationship between Muqtada al-Sadr, the leader of Iraq's Sadrist movement, and the Islamic Republic of Iran during the period 2003–2024. The significance and necessity of this research stem from the decisive role these relations have played in Iraq's domestic and foreign policy, as well as their impact on the regional balance of power. In the aftermath of the Ba'ath regime's collapse, when Iraq faced a power vacuum and the presence of numerous internal and external actors, the interactions between al-Sadr and Iran emerged as one of the most critical factors shaping the country's political, security, and social developments. The study aims to analyze the historical trajectory of these relations and explain the factors of convergence and divergence between the two actors. These dynamics have been redefined through issues such as resistance against foreign occupation, identity and ideological differences, the rise of ISIS, Iraqi elections, the assassination of General Qasem Soleimani, and regional developments. The research adopts a qualitative, descriptive-analytical approach. The sources include library research, media documents, and analytical works in Arabic, English, and Persian. The findings show that the Sadr–Iran relationship has gone through four main phases: tactical cooperation, distancing, open confrontation, and strategic silence. The study concludes that by emphasizing a nationalist identity and drawing boundaries with Iran's regional policies, al-Sadr has managed to build an independent popular and discursive base. However, his complete elimination from Iraq's political scene has proven impossible for Iran and its allies. This research characterizes the Sadr–Iran dynamic as a case of "conflictual interdependence," whose future will depend on Iraq's internal developments and regional rivalries.</i></p>

Cite this article: Morad Piri Damgh, Hadi; Kavandi Kateb, Abolfazl; Albouali, Mohammad (2025). Analysis of the relations between the Muqtada Sadr movement and the Islamic Republic of Iran (2003 to 2024). *Iranian Civilization Research*, 7 (2), 194-215

© The Author(s).
DOI: 10.22103/JIC.2025.25561.1452

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

English Extended Abstract

1. Introduction

The present study examines the complex and fluctuating relationship between Muqtada al-Sadr, leader of the Sadrist Movement in Iraq, and the Islamic Republic of Iran during the period from 2003 to 2024. This relationship is considered one of the most significant political variables in contemporary Iraq, as it has played a decisive role in shaping the country's political, security, and even social developments. The importance of this topic lies in the fact that, after the fall of the Ba'ath regime, Iraq entered a phase of power reconstruction in which domestic forces, religious groups, and foreign actors all competed for influence. Within this context, al-Sadr's interactions with Iran became an example of "contradictory coexistence," characterized by both cooperation and competition. Following the overthrow of Saddam Hussein in 2003, Iraq experienced a power vacuum and a profound identity crisis. In this environment, Muqtada al-Sadr — son of the prominent cleric Ayatollah Muhammad Sadiq al-Sadr — rapidly emerged as an influential figure by relying on his family legacy and popular base. Unlike many Shi'i leaders who had lived in exile, al-Sadr had remained in Iraq, which earned him an image of authenticity and resistance to occupation among ordinary Iraqis. Early on, he took a strong stance against U.S. forces and formed the "Mahdi Army" to resist the occupation. This anti-occupation stance created, in the early years, a tactical and pragmatic relationship between al-Sadr and Iran, since both shared a common goal: opposing the U.S. presence in Iraq. However, ideological and identity-based differences between al-Sadr and Iran existed from the outset. Al-Sadr viewed himself as the representative of the Najaf school of Shi'ism, emphasizing Iraq's independence, whereas Iran — based on the theory of Velayat-e Faqih (Guardianship of the Jurist) — sought to build a transnational network of like-minded Shi'i actors. This divergence of vision gradually became evident in al-Sadr's political behavior. Although he benefited from Iran's implicit support in confronting the U.S., he consistently avoided any formal dependence on Tehran. Thus, the first stage of their relationship, grounded in tactical cooperation, gradually evolved into political distancing. In the second stage, al-Sadr sought to limit the influence of Iran-aligned parties within Iraq's political system. He called for Iraqi decision-making autonomy and the reduction of foreign interference.

2. Approach and Methodology

Iran, on the other hand, believed that the unity of Iraq's Shi'a should be maintained under the umbrella of pro-Iranian factions. This disagreement deepened divisions among Shi'i groups. By adopting reformist rhetoric and anti-corruption slogans, al-Sadr gained popularity among Iraq's middle classes and youth. His 2017 visit to Saudi Crown Prince Mohammed bin Salman was a clear indication of his attempt to balance relations between Iran and Arab states. This move led pro-Iranian media outlets to distrust him, and some Iraqi factions accused him of leaning toward the Arab camp. With the emergence of ISIS in 2014, new grounds for indirect cooperation between al-Sadr and Iran arose, as both saw ISIS as a threat to Iraq and to Shi'ism as a whole. Yet al-Sadr refused to integrate his forces into the Popular Mobilization Forces (PMF), which operated under Iranian influence, and instead organized his independent force, the Saraya al-Salam ("Peace Brigades"), to demonstrate that he followed no external power. During this period, tactical overlap existed

English Extended Abstract

between the two sides, but mutual trust never developed. The third stage, the era of “open confrontation,” began after the 2018 elections and intensified following the assassination of General Qassem Soleimani in 2020. Soleimani had been one of the few figures capable of mediating between al-Sadr and other Shi‘i factions in Iraq. His death disrupted the intra-Shi‘i balance, and al-Sadr openly clashed with Iran-aligned groups. During the mass protests of 2019–2020, al-Sadr’s positions fluctuated: at times he supported the protesters, and at other times he defended the state, yet he consistently called for the withdrawal of foreign forces and an end to regional interference.

3. Discussion

His unpredictable actions — including ordering his parliamentary bloc to resign in 2022 and mobilizing supporters to seize Baghdad’s Green Zone — pushed relations with Iran into a deep crisis. In response, Iran and its allies strengthened the “Shi‘i Coordination Framework” (al-Itar al-Tansiqi) to contain al-Sadr’s influence. Following these tensions, al-Sadr unexpectedly announced his withdrawal from politics, marking the start of the fourth stage, which can be described as “strategic silence.” Realizing his constraints, al-Sadr temporarily stepped back to preserve his popular standing, while Iran adopted a cautious approach to prevent the crisis from escalating into civil conflict.

4. Conclusion

As a result, their relationship entered a fragile balance characterized by neither open friendship nor outright hostility. Analytically, the al-Sadr–Iran relationship can be described as a form of “tense interdependence.” Neither side can eliminate the other, and both benefit in different ways from the other’s presence. Iran recognizes al-Sadr as a major social and political force with deep influence among Iraq’s poor and youth, while al-Sadr acknowledges Iran’s role in maintaining Iraq’s political order and regional security equations. This unavoidable coexistence keeps their relationship oscillating between cooperation and rivalry. At the identity level, the root of tension lies in two contrasting interpretations of Shi‘i politics. Al-Sadr embodies a form of “Iraqi Shi‘i nationalism,” emphasizing Najaf’s autonomy and Iraq’s sovereignty, while Iran promotes a vision of “Shi‘i transnationalism” that seeks to unify Shi‘a communities across borders. Consequently, al-Sadr perceives Iran’s deep involvement in Iraq as a threat to national independence. Nevertheless, his discourse — centered on reform, social justice, and political independence — has enabled him to maintain a broad popular base that transcends sectarian lines. Regionally, the al-Sadr–Iran relationship reflects the broader rivalry between Iran and the Arab states. Whenever this rivalry intensifies, al-Sadr emerges as an unpredictable factor in regional political calculations. From Iran’s perspective, he poses a potential threat that could fragment the Shi‘i front in Iraq, yet he also serves as a useful counterbalance, preventing openly anti-Iranian forces from dominating the Iraqi political scene. In conclusion, the relationship between al-Sadr and Iran over the past two decades has gone through four distinct stages: tactical cooperation, political distancing, open confrontation, and strategic silence. This trajectory demonstrates that their interactions are driven not by ideological alignment but by pragmatism and power equilibrium. The future of this relationship depends on several key factors: Iraq’s internal political dynamics, the role of Iran-aligned Shi‘i groups, regional developments, and Tehran’s ongoing rivalry with

English Extended Abstract

Arab powers. In the short term, a direct confrontation between the two seems unlikely, but in the long term, the stability of this fragile equilibrium will depend on both sides' capacity for flexibility and adaptation. Ultimately, the relationship between Iran and Muqtada al-Sadr is neither one of enduring friendship nor outright enmity; rather, it is a mixture of engagement, mistrust, and mutual necessity. It reflects the realities of Middle Eastern politics, where the boundaries between ideology and interests, alliance and rivalry, remain fluid and shifting. In this context, both al-Sadr and Iran continue to be compelled to tolerate each other, even when their fundamental goals diverge.

واکاوی روابط جریان مقتدی صدر با جمهوری اسلامی ایران (۲۰۰۳ تا ۲۰۲۴ میلادی)^۱

هادی مراد پیری دمق^۲ | ابوالفضل کاوندی کاتب^۳ | محمد البوعلی^۴

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «بررسی مناسبات احزاب و گروه‌های شیعه عراقی با ایران (از سال ۱۹۲۰ تا ۲۰۲۴ میلادی)» است که در پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس به انجام رسیده است.

۲. دانشیار دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران. رایانامه: hadimoradpiri@yahoo.com

۳. استادیار گروه جغرافیا، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. رایانامه: kateb@uma.ac.ir

۴. نویسنده مسئول، پژوهشگر پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، تهران، ایران. رایانامه: m.albuali777@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۱</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۸</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: مقتدی صدر، ایران، عراق، ملی‌گرایی شیعی، امت‌گرایی شیعی.</p>	<p>این پژوهش به بررسی روابط پیچیده و پرنوسان مقتدی صدر، رهبر جریان صدر عراق، با جمهوری اسلامی ایران در فاصله سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۴ می‌پردازد. اهمیت و ضرورت تحقیق ناشی از نقش تعیین‌کننده این روابط در سیاست داخلی و خارجی عراق و تأثیر آن بر موازنه قدرت منطقه‌ای است. در شرایطی که عراق پس از سقوط رژیم بعث با خلأ قدرت و حضور بازیگران متعدد داخلی و خارجی روبه‌رو شد، تعاملات صدر و ایران به یکی از مهم‌ترین متغیرهای تعیین‌کننده تحولات سیاسی، امنیتی و اجتماعی این کشور تبدیل گردید. هدف پژوهش، تحلیل روند تاریخی این روابط و تبیین عوامل همگرایی و واگرایی میان دو بازیگر است؛ عواملی که در بستر موضوعاتی چون مبارزه با اشغال خارجی، اختلافات هویتی و ایدئولوژیک، ظهور داعش، انتخابات عراق، ترور شهید قاسم سلیمانی و تحولات منطقه‌ای بازتعریف شده‌اند. روش تحقیق مبتنی بر تحلیل کیفی و توصیفی-تحلیلی است. منابع تحقیق شامل مطالعات کتابخانه‌ای، اسناد رسانه‌ای و آثار تحلیلی عربی، انگلیسی و فارسی است. نتایج نشان می‌دهد روابط صدر و ایران طی چهار مرحله اصلی - همکاری تاکتیکی، فاصله‌گیری، تقابل آشکار و سکوت استراتژیک - دچار تحول شده است. یافته‌ها حاکی است که صدر با تکیه بر هویت ملی‌گرایانه و مرزبندی با سیاست‌های منطقه‌ای ایران، توانسته پایگاهی مردمی و گفتمانی مستقل ایجاد کند؛ هرچند حذف کامل او از صحنه سیاسی عراق برای ایران و متحدانش ممکن نبوده است. این پژوهش روابط صدر و ایران را نمونه‌ای از «وابستگی متقابل تنش‌زا» می‌داند که آینده آن به تحولات داخلی عراق و رقابت‌های منطقه‌ای وابسته است.</p>

استاد: مرادپیری دمق، هادی؛ کاوندی کاتب، ابوالفضل؛ البوعلی، محمد (۱۴۰۴). واکاوی روابط جریان مقتدی صدر با جمهوری اسلامی ایران (۲۰۰۳ تا ۲۰۲۴ میلادی). پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۷(۲)، ۱۹۴-۲۱۵.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: 10.22103/JIC.2025.25561.1452

بیان مسأله

تحولات عراق پس از سقوط رژیم بعث در سال ۲۰۰۳ نه تنها چهره سیاسی این کشور را دگرگون کرد، بلکه توازن قدرت منطقه‌ای را نیز تحت تأثیر قرار داد. در این فضای نوپدید، جمهوری اسلامی ایران که پیش‌تر در دوران صدام با نفوذی محدود در عراق مواجه بود، فرصت یافت تا نقش‌آفرینی گسترده‌تری را در ساختار جدید قدرت ایفا کند. این نقش‌آفرینی، به‌ویژه از طریق گروه‌های شیعه که اکثریت جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند، صورت گرفت (سهرابی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۸۵). در میان این گروه‌ها، جریان صدر به رهبری مقتدی صدر، به یکی از پیچیده‌ترین و در عین حال تأثیرگذارترین بازیگران صحنه عراق جدید تبدیل شد؛ شخصیتی که ترکیبی از ویژگی‌های کارزماتیک، پشتوانه مذهبی و مردمی، و مواضع متغیر سیاسی را با خود به همراه داشت. مقتدی صدر، که وارث مشروعیت پدرش آیت‌الله محمد صادق صدر و حامی سنت‌های خاص مرجعیت شیعه نجف بود، در ابتدا با گفتمانی ضد آمریکایی و ضد اشغال، خود را به‌عنوان رهبر مقاومت مردمی در برابر حضور نیروهای خارجی معرفی کرد. این موضع، در آغاز، او را در تقابل غیرمستقیم با ایران قرار نداد؛ چراکه ایران نیز در پی خروج آمریکا از عراق و تثبیت جریان‌های شیعه‌گرا بود. اما تفاوت‌های بنیادین در رویکرد صدر و جمهوری اسلامی نسبت به مفهوم «ولایت فقیه»، استقلال مرجعیت دینی نجف از تهران، و همچنین نگرش متفاوت به ملی‌گرایی عراقی، به مرور زمینه‌های واگرایی را فراهم آورد (حزباویان و الحجاج، ۱۴۰۲: ۲۰).

در طول دو دهه گذشته، رابطه میان مقتدی صدر و جمهوری اسلامی ایران، دستخوش نوسانات متعدد بوده است. در مقطعی، از جمله در دوران جنگ داخلی عراق و اوج‌گیری تهدید داعش، شاهد همگرایی نسبی بین این دو بازیگر بودیم، به‌ویژه در قالب همکاری‌های امنیتی و مبارزه با تروریسم. اما در مراحل دیگر، به‌ویژه پس از شکل‌گیری دولت‌های مختلف در عراق، اختلاف‌ها بر سر سهم‌خواهی سیاسی، نوع رابطه با آمریکا، و مدیریت گروه‌های شبه‌نظامی تحت حمایت ایران، به بروز تنش‌های جدی انجامید. این مقاله با تمرکز بر چهار مرحله اصلی در این رابطه پرتنش و در عین حال ناگسستگی، درصدد است تا نشان دهد چگونه تعاملات تهران و صدر، بازتابی از رقابت گسترده‌تر میان دو نوع هویت سیاسی و دینی در جهان شیعه است: از یک‌سو هویت انقلابی-ولایی مبتنی بر محور مقاومت با رهبری تهران، و از سوی دیگر، هویت مستقل، ناسیونالیستی و سنت‌گرای شیعه با محوریت نجف. همچنین، نقش بازیگران مکمل مانند سپاه قدس، که در تنظیم سیاست‌های ایران در عراق نقش مستقیم دارد، در شکل‌دهی به این رابطه بررسی خواهد شد. در نهایت، این مقاله می‌کوشد تصویری منسجم از سیر تطور رابطه مقتدی صدر با جمهوری اسلامی ایران ارائه دهد و نشان دهد که این رابطه، نه صرفاً سیاسی یا راهبردی، بلکه تبلوری از نزاع میان دو الگوی متفاوت درون‌شیعی است که هر دو داعیه هدایت اجتماعی و سیاسی شیعیان عراق را دارند، اما مسیر و ابزارهای متفاوتی را برای رسیدن به این هدف انتخاب کرده‌اند. بنابراین مسئله اصلی این پژوهش به بررسی و تحلیل یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین موضوعات سیاست عراق پس از سقوط رژیم بعث می‌پردازد، یعنی روابط مقتدی صدر، رهبر جریان صدر، با جمهوری اسلامی ایران. اهمیت این موضوع در آن است که تعاملات صدر و ایران در دو دهه اخیر نه تنها در شکل‌گیری و تغییر توازن قدرت داخلی عراق نقش اساسی داشته، بلکه در تحولات منطقه‌ای و رویکردهای بازیگران دیگر نیز اثرگذار بوده است. پژوهش حاضر تلاش می‌کند نشان دهد که چگونه این روابط، در تعامل با عوامل مختلفی مانند مبارزه با اشغال خارجی، اختلافات هویتی و ایدئولوژیک، حضور نیروهای آمریکایی، ظهور داعش، رقابت‌های انتخاباتی عراق و رخدادهای مهمی همچون ترور شهید قاسم سلیمانی، شکل گرفته و دچار تغییر شده است. روش این پژوهش نیز همانطور که ذکر شد مبتنی بر تحلیل کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی است. داده‌ها با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد رسانه‌ای و تحلیل آثار پژوهشی و تحلیلی به زبان‌های عربی، انگلیسی و فارسی گردآوری و تفسیر شده‌اند تا تصویری جامع از ماهیت، ابعاد و عوامل مؤثر بر این روابط ارائه شود.

۲-۱- پیشینه پژوهش :

تا کنون پژوهش‌هایی در این باره به رشته تحریر درآمده است که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت:

۱- حزب‌وایان، ۱۴۰۲، ایران و خاندان صدر: جریان‌شناسی خاندان صدر و روابط آن با ایران. هدف این کتاب شناخت جریان صدر، بیان دیدگاه‌های سیاسی، اجتماعی و نظامی صدر و تصویری از آینده روابط آن با جمهوری اسلامی ایران است. نویسنده برای بیان مواضع این جریان، روش مقوله‌شناسی را انتخاب کرده است و برای تحلیل روابط، روش ترتیب تاریخی را برگزیده است. نویسنده در پایان به مواضع مشترک بین این جریان و ایران اشاره می‌کند و راهکارهایی را برای تقویت این همکاری و انسجام هرچه بیشتر ارائه می‌دهد. بنابراین می‌توان گفت این کتاب، به ریشه‌ها و علت‌یابی روابط خاندان صدر با ایران از آغاز شکل‌گیری این جریان در زیر سایه حوادث سیاسی اجتماعی دو کشور ایران و عراق پرداخته است، در حالی که ما در این پژوهش تنها به رابطه مقتدی صدر با جمهوری اسلامی می‌پردازیم که هم از نظر موضوعی و هم از بازه تاریخی، با پژوهش فوق، متفاوت و مختلف است.

۲- حزب‌وایان و الحجاج، ۱۴۰۲، سناریوهای آینده روابط جمهوری اسلامی ایران و جریان صدر عراق. نویسندگان هدف این پژوهش را تحلیل لایه‌های علی فراز و فرود در روابط از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲ م و بررسی سناریوهای آینده روابط بین طرفین است عنوان کرده‌اند. قابل ذکر است، روش این پژوهش، تحلیل لایه‌ای علت‌ها یا روش علی لایه‌ای است. بر مبنای یافته‌های پژوهش، چالش‌ها و اختلافات اصلی جریان صدر و ایران عبارت‌اند از: پیشینه تاریخی منازعه عرب-عجم در عراق، گرایش‌های پان عربیستی جریان صدر، حمایت‌های ایران از رقبای مقتدی صدر در عرصه سیاسی عراق، انشقاق فرماندهان جیش‌المهدی از جریان صدر و اتحاد با ایران، تأثیر مخرب برخی کشورهای عرب منطقه و ... است. تفاوتی که بین این دو تحقیق وجود دارد این است که پژوهش ما تنها در قسمت پایانی خود دارای اشتراکاتی با تحقیق مذکور است، اما از نظر زمانی اشتراکی در بین دو پژوهش وجود ندارد. بنابراین می‌توان گفت این مقاله اولین تحقیقی است که به بررسی رابطه مقتدی صدر با جمهوری اسلامی پرداخته است و فراز و فرودهای این رابطه را مورد کاوش قرار داده است.

۳- طاهری کل‌کشوندی و تقی‌زاده داوری، ۱۳۹۳، رویکرد جریان‌های شیعی عراق به تحولات نوین کشور. نویسندگان این پژوهش با هدف تبیین رویکرد شیعیان در تحولات عمومی و راهبردی عراق نوین، با توجه به ماهیت دینی پررنگ این جریان‌ها، دست به نگارش آن زده‌اند. این مقاله در دو بخش، ابتدا به اجمال جریان‌های شیعی اسلام‌گرای عمده در عراق می‌پردازد سپس در بخش دوم، با بیان تحولات عمومی و راهبردی ایجاد شده در عراق، نوع رویکرد اتخاذ شده جریان‌های عمده شیعی عراق، را تجزیه و تحلیل می‌نماید. مقاله در پایان به این نتیجه می‌رسد که در زمینه تعامل عراق نوین با جمهوری اسلامی ایران، به نظر می‌رسد با توجه به رویکرد ج.ا. ایران به وضع کنونی عراق، یعنی حمایت از حکومت اکثریت شیعه و در عین حال، مخالفت فعالانه با نیروهای اشغالگر و حضور آن‌ها در کشور عراق به عنوان همسایه غربی‌اش - و همسویی مستقیم و غیرمستقیم جریان‌های شیعی عراق بر خروج آمریکا از این کشور، این مهم، سیاست راهبردی مشترک دو طرف به شمار می‌رود. این پژوهش با تمرکز بر جریان‌های شیعی عراق، مواضع آنان را نسبت به حوادث سیاسی و اجتماعی داخلی عراق بیان کرده است. این تحقیق تنها در قسمتی به معرفی جریان صدر و مواضع آنان به طور کلی می‌پردازد، بنابراین از نظر موضوعی، محتوایی و سیر رویکرد حواث تاریخی، پژوهش ما با این مقاله متفاوت است.

۴- عالیشاهی و دیگران، ۱۳۹۸، ویژگی‌های پان‌شیعیسم جریان صدر در عراق پس‌اداعش. در این مقاله، هدف نویسندگان ارائه پاسخ به این سؤال است که اصولاً مهمترین ویژگی‌ها و کارکردهای پان‌شیعیسم جریان صدر در عراق پس‌اداعش چیست. یافته‌های مقاله که بر اساس تئوری شکاف‌های اجتماعی است، حکایت از این مسئله دارد که سه رویکرد کلان در سیاست‌های جریان صدر دیده می‌شود. نخست اقتدارگرایی شخصی صدر، دوم سیاست‌های پراگماتیستی وی در گفتگو

با اهل سنت و جریان وهابیسیم سعودی و رویکرد کلان سوم حاکی از ناسیونالیسم افراطی وی دارد. روش تحقیق مقاله حاضر تبیینی و بهره‌گیری از منابع مکتوب و مجازی است. این پژوهش تنها به مقتدی صدر و ویژگی‌های پان‌شیعیسم اندیشه او در بازه زمانی پس از داعش پرداخته است، در حالی که ما رابطه او با جمهوری اسلامی ایران را از دوران پسا صدام بررسی می‌کنیم، بنابراین تفاوت اساسی در بین دو پژوهش وجود دارد.

۵- العبدی، ۲۰۱۱، العلاقات العراقية - الإيرانية فی ظل الإحتلال الأمريكي للعراق (۲۰۰۳-۲۰۱۱). نویسنده در این پژوهش به بررسی رابطه ایران و عراق در دوره اشغال عراق توسط آمریکا می‌پردازد. هدف او نشان دادن میزان نفوذ و تأثیرگذاری ایران در عرصه‌های مختلف در عراق است. از نظر این پژوهشگر، ایران در تشکیل و تقویت ارتش مهدی که وابسته به جریان صدر است، شرکت مستقیم داشته است و به نوعی همکاری و تعامل بین دو کشور را نشان می‌دهد. این پژوهش تنها به همکاری بین جریان صدر و نه فقط مقتدی صدر، با جمهوری اسلامی پرداخته است و عوامل اختلاف انگیز و چالشی بین آنان را بررسی نکرده است، در حالی که ما در این پژوهش این کار را انجام خواهیم داد.

6- Azimzadeh, 2025, Reflection of Iran's Islamic Revolution in Iraq: A Case Study of the Sadr Movement.

مطالعه فوق با هدف بررسی تحول و توسعه جریان صدر در عراق، بر اساس بازتاب‌های انقلاب اسلامی ایران، انجام شده است. در شرایط فقدان یا ضعف ساختارهای سیاسی و اجتماعی پس از سقوط صدام حسین، جریان صدر به بازیگر اصلی عرصه سیاسی و اجتماعی عراق تبدیل شده است. روش تحقیق، استفاده از رویکرد علمی و یکپارچه شامل مطالعات تاریخی، مستندسازی و مصاحبه‌های عمیق و هدفمند بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این جریان، تحت رهبری مقتدی صدر، از یک جنبش ضد استبداد و ضد اشغال به یک جریان سیاسی و اجتماعی جدید مخالف وضعیت موجود تبدیل شده و با رویکرد عملی و گاه متضاد با دیگر گروه‌های شیعی، هویت‌ها و سیاست‌های چندگانه مبتنی بر ملی‌گرایی عربی را برجسته کرده است. همچنین فعالیت‌های صدر همواره پرتحول و غیرقابل پیش‌بینی بوده و این امر باعث ابهام و سردرگمی دیگر بازیگران داخلی و خارجی در تعامل با او شده است. تفاوتی که بین این پژوهش و مقاله حاضر وجود دارد، نوع نگاه و چارچوب نظری موضوع است؛ نویسنده فوق با نگاه برتری طلبی غرب به ویژه آمریکا در عراق و ایران هراسی به موضوع نگاه می‌کند، در حالی نگاه متمرکز بر واقعیت‌های خارجی روی داده است.

می‌توان گفت رابطه مقتدی صدر با جمهوری اسلامی دارای فراز و نشیب‌های زیادی بوده است و متغیرهای گوناگونی در جهت‌دهی به این رابطه مؤثر بوده‌اند. آنچه که بدیهی به نظر می‌رسد، یکنواخت نبودن این رابطه است که ما بر آن داشت تا با تقسیم‌بندی‌های زمانی و موضوعی، جهت و محتوای پژوهش را مشخص نماییم تا بتوانیم مسیری برای نتیجه‌گیری مناسب بیابیم. بر این اساس ما از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۴ میلادی، چهار مقطع زمانی را در نظر می‌گیریم و در هر مقطع به رویکرد متناسب و خاص آن دوره خواهیم پرداخت. ملاک تقسیم بندی ما برای هر کدام از این مقاطع، نحوه تعامل و برخورد جمهوری اسلامی ایران و جریان صدر در عراق خواهد بود، بنابراین تغییر مواضع و تغییر نگرش هر کدام از طرفین، این رابطه را وارد مرحله دیگری می‌کند.

۲- مرحله اول: همکاری استراتژیک (۲۰۰۳-۲۰۰۷): اتحاد موقت بر ضد دشمن مشترک

۲-۱. خاندان صدر و مواضع شیعی آنان

خاندان صدر یکی از مهم‌ترین خاندان‌های شیعی عراق و لبنان است که هر یک از چهره‌های برجسته‌اش درک و رویکردی خاص به دین، سیاست و جامعه داشته‌اند و در مجموع، طیفی از نظریات و کنش‌های شیعی را نمایندگی می‌کنند. سید محمدباقر صدر با تأکید بر نقش دین در عرصه عمومی، کوشید چارچوبی نظری برای حکومتی اسلامی ارائه دهد که هم بر رأی مردم و هم بر مرجعیت نظارتی فقیه استوار باشد. او در آثاری مانند «اقتصادنا»، «فلسفتنا» و «خلافه الإنسان

و شهادة الأنبياء» کوشید تلفیقی از مردم‌سالاری و شریعت بسازد، از «مرجعیت شورایی» سخن گفت و مفاهیمی مانند «منطقه‌الفراغ» را برای امکان قانون‌گذاری دولت در چارچوب مقاصد شرع معرفی کرد. اندیشه او بیشتر جنبه نظری و نهادی داشت و تلاش کرد بدیلی اسلامی در برابر سرمایه‌داری و سوسیالیسم ارائه دهد (Al-rikabi, 2012: 251). در لبنان، امام موسی صدر مسیر دیگری را پیمود. او با تأسیس «شورای عالی شیعیان» و «حرکت محرومان» و سپس جنبش «امل»، شیعیان را از حاشیه به متن سیاست ملی کشاند و هم‌زمان بر همزیستی فرقه‌ای و شهروندی مشترک تأکید داشت. رویکرد او عمل‌گرایانه و اجتماعی بود و روحانیت را نهادی میانجی میان جامعه و دولت دانست (Ajami, 1992: 22). سید محمدصادق صدر، مرجع پرنفوذ نجف، در دهه ۱۹۹۰ با تأکید بر هویت عربی-عراقی شیعه، مرجعیت را از فضای انزوا خارج کرد و آن را به بطن جامعه برد. او شبکه‌ای مردمی از نماز جمعه، وکلا و حوزه‌های محلی ایجاد کرد و برخلاف سکوت غالب حوزه، در برابر رژیم بعث به کنشگری اجتماعی-سیاسی روی آورد. این رویکرد، نوعی مرجعیت میدانی و مستقل از ولایت فقیه ایران را نمایندگی می‌کرد و زمینه‌ساز ظهور جریان صدر پس از ۲۰۰۳ شد (Cochrane, 2009: 11-5). سید مقتدی صدر، فرزند او، پس از سقوط صدام با استفاده از سرمایه نمادین خاندان صدر، یک جریان ملی‌گرای شیعی عراقی ایجاد کرد. او میان مقاومت مسلحانه علیه اشغالگران، مشارکت در سیاست انتخاباتی و بسیج خیابانی در نوسان بوده و ضمن همکاری‌های مقطعی با ایران، همواره بر استقلال نسبی نجف و هویت ملی عراق تأکید کرده است. تغییر ساختار «جیش المهدی» به «سرایا السلام» و شعارهای ضد فساد و فرامذهبی، نشانگر انعطاف‌پذیری او در تاکتیک‌ها و ابزارهای قدرت است (Crisis Group, 2008: 1-8). به‌طور کلی، خاندان صدر از نظریه‌پردازی نهادی و فلسفی محمدباقر صدر تا عمل‌گرایی اجتماعی موسی صدر، مرجعیت میدانی محمدصادق صدر و ملی‌گرایی شیعی مقتدی صدر، الگوهای متنوعی از پیوند دین و سیاست در چارچوب تشیع دوازده‌امامی ارائه کرده‌اند. درونمایه مشترک آنان توجه به عدالت اجتماعی، نقش دین در عرصه عمومی و حمایت از محرومان است، اما در میزان و شیوه تعامل با دولت، مردم و قدرت‌های خارجی تفاوت‌های آشکاری دارند.

۲-۲. زمینه‌های تاریخی و ایدئولوژیک

با فروپاشی رژیم صدام حسین در سال ۲۰۰۳، عراق با خلأ قدرت و آشفتگی شدید سیاسی مواجه شد. در چنین بستری، مقتدی صدر به سرعت با تکیه بر پیشینه خانوادگی خود و احساسات ضدآمریکایی در میان مردم، جایگاه سیاسی و اجتماعی قابل توجهی پیدا کرد. اگرچه پدر او - آیت‌الله محمد صادق صدر - به دلیل رویکرد انتقادی‌اش نسبت به ایران و موضع‌گیری علیه ولایت فقیه شهرت داشت، اما مقتدی صدر در شرایط جدید به همکاری تاکتیکی با ایران تن داد. این چرخش سیاسی، بیشتر ناشی از واقعیت‌های میدانی و تهدیدات خارجی بود تا تغییر بنیادین در باورهای فکری. مهم‌ترین عامل در این نزدیکی، تهدید مشترک از سوی نیروهای اشغالگر آمریکایی بود (قزوینی، ۱۳۹۸: ۴). صدر که در سال‌های نخست پس از اشغال، ارتش مهدی^۱ را به‌عنوان نیروی مقاومت تشکیل داد، نیازمند پشتیبانی لجستیکی و آموزشی بود؛ امری که جمهوری اسلامی ایران با استفاده از مرزهای طولانی خود با عراق، آن را فراهم کرد. در همین زمان، ایران به‌ویژه از طریق سپاه قدس و به دنبال شکل‌دهی به شبکه‌ای از گروه‌های شبه‌نظامی شیعه در عراق بود تا موازنه را در برابر آمریکا

^۱ جیش المهدی (ارتش مهدی) شاخه نظامی جریان صدر به رهبری مقتدی صدر است که در سال ۲۰۰۳ و پس از سقوط رژیم صدام حسین توسط ایالات متحده تشکیل شد. این گروه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای شیعه عراقی شناخته می‌شود و هدف اصلی آن «مقاومت در برابر اشغالگران خارجی» به‌ویژه نیروهای آمریکایی و متحدانشان بود. ارتش مهدی در سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۰۸ درگیری‌های مهمی با نیروهای ائتلاف و دولت عراق داشت و به تدریج نقش سیاسی-اجتماعی پررنگ‌تری یافت. بعدها بخشی از این نیروها منحل و بخشی در قالب «سرایا السلام» بازسازماندهی شد.

به نفع خود تغییر دهد (حزباویان و الحجاج، ۱۴۰۲: ۶). در نتیجه، ارتباط صدر با تهران بر پایه منافع مشترک و تهدید مشترک شکل گرفت. از منظر ایدئولوژیک نیز، گرچه جریان صدر در اساس با ولایت فقیه به شیوه ایرانی آن همراه نبود، اما در عمل نوعی تساهل موقتی نسبت به مواضع ایران در پیش گرفت. این تساهل نه از روی همسویی نظری، بلکه از روی ملاحظات عملی و ضرورت بقا در فضای متشنج عراق بود.

۲-۳. ابعاد همکاری عملی

ایران با هدف تقویت مواضع ضدآمریکایی و تثبیت نفوذ خود در عراق، حمایت‌هایی چندگانه از ارتش مهدی انجام داد. این حمایت‌ها شامل تأمین سلاح‌های سبک و نیمه‌سنگین، آموزش نظامی در خاک ایران یا مناطق مرزی، ارائه منابع مالی، و تسهیل ارتباطات سیاسی با سایر گروه‌های شیعه بود. گزارش‌های متعددی از استفاده ارتش مهدی از سلاح‌هایی چون (EFP) مواد منفجره شکل‌پذیر که منشأ ایرانی داشتند، منتشر شد (Cockburn, 2008: 43). یکی از نقاط عطف این مرحله، اقامت چندساله صدر در شهر قم بود. از سال ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۱، صدر در حوزه علمیه قم مستقر شد و علاوه بر پیگیری تحصیلات حوزوی، روابط مستمری با مقامات امنیتی و سیاسی ایران داشت. این حضور نه تنها جنبه آموزشی داشت، بلکه به نوعی به عنوان تضمین امنیتی و ابزار فشار سیاسی بر تحولات عراق محسوب می‌شد. برخی تحلیل‌گران بر این باورند که این اقامت در قم، صدر را به دو قطب فشار یعنی مرجعیت سنتی نجف و ساختار ولایت‌فقیه در ایران نزدیک‌تر ساخت (Patrick, 2008: 74). هرچند او در نهایت تلاش کرد از هر دو فاصله بگیرد. در عرصه میدانی نیز، صدر و ایران در بسیاری از مقاطع به صورت هماهنگ عمل کردند. در نبرد نجف (۲۰۰۴) و درگیری‌های بصره (۲۰۰۸)، همکاری‌های تاکتیکی میان نیروهای وفادار به صدر و گروه‌های نزدیک به ایران برای مقابله با نیروهای ائتلاف به‌وضوح مشاهده شد (Cordesman & Ramos, 2008: 5). این اتحاد گرچه ناپایدار و شکننده بود، اما در لحظات بحرانی نقش مهمی در حفظ نفوذ شیعیان در ساختار قدرت ایفا کرد.

۲-۴. محدودیت‌های همکاری

علی‌رغم همکاری‌های تاکتیکی، شکاف‌های عمیق فکری و سیاسی میان صدر و ایران در همین دوره نیز نمایان شد. مهم‌ترین تفاوت، در نوع نگاه به استقلال عراق بود. صدر همواره شعار «عراق برای عراقی‌ها» را سر می‌داد و خواهان خروج همه نیروهای خارجی - اعم از آمریکا و ایران - از صحنه سیاسی کشور بود. در حالی که تهران به دنبال حفظ نفوذ پایدار در بغداد و مهار گروه‌های رقیب از جمله ناصری‌ها و بعثی‌ها بود. (Wing: ۲۰۱۴: ۴). از سوی دیگر، رقابت پنهان میان مرجعیت نجف و ساختار دینی - سیاسی ایران بر پیچیدگی روابط افزود. صدر که خود را وارث مرجعیت شهید محمد صادق صدر می‌دانست، به مرجعیت سنتی نجف نزدیک‌تر بود تا اندیشه ولایت فقیه که در ایران رایج است. این تمایز در دیدگاه‌های فقهی و سیاسی، مانعی جدی برای استمرار اعتماد میان صدر از یک طرف و جمهوری اسلامی به شمار می‌آمد. با وجود این ملاحظات، مرحله اول روابط صدر و ایران را می‌توان دوره «اتحاد موقت در برابر دشمن مشترک» نامید؛ اتحادی که پایه‌های آن نه بر همگرایی راهبردی، بلکه بر ملاحظات امنیتی و تهدیدات بیرونی استوار بود.

۳- مرحله دوم: فاصله‌گیری و رقابت (۲۰۰۸-۲۰۱۴): ظهور ملی‌گرایی شیعی و تجدید استراتژی

۳-۱. تغییر در فضای سیاسی عراق و موضع‌گیری صدر

پس از سال ۲۰۰۸، فضای سیاسی عراق شاهد تغییراتی بنیادین بود که به بازتعریف نقش و جایگاه جریان صدر منجر شد. یکی از مهم‌ترین تحولات، تثبیت نسبی دولت نوری المالکی بود که با حمایت ایران توانست کنترل خود را بر ساختار اجرایی و امنیتی کشور افزایش دهد. در همین زمان، مقتدی صدر به تدریج از سیاست‌های دولت المالکی فاصله گرفت و او را نماد فساد، وابستگی و سرکوب مخالفان معرفی کرد (Al-Monitor, 2022: 4).

از سوی دیگر، شکست نظامی ارتش مهدی در عملیات «صوْلَةُ الفرسان» (یورش شوالیه‌ها) در بصره، ضربه‌ای جدی به توان نظامی جریان صدر وارد کرد. این عملیات که با هماهنگی دولت عراق و نیروهای آمریکایی صورت گرفت، سبب شد صدر به فکر تغییر رویکرد از مقاومت مسلحانه به فعالیت سیاسی بیفتد. وی در واکنش، ارتش مهدی را منحل کرد و از آن پس تلاش نمود چهره‌ای سیاسی، مدنی و ملی‌گرا از خود به نمایش بگذارد (Dodge, 2018: 147). در کنار این تحولات، اقامت چندساله صدر در قم (۲۰۰۷-۲۰۱۱) نیز تأثیر مستقیمی بر بازبینی نقش او در سیاست عراق داشت. این اقامت، فرصت تعامل نزدیک‌تر با نهادهای دینی و امنیتی ایران را فراهم کرد، اما در عین حال صدر را به این نتیجه رساند که برای بازیگری مستقل باید مرزبندی روشن‌تری با جمهوری اسلامی داشته باشد. برخی منابع غربی معتقدند صدر در این دوره، از سوی برخی محافظ در قم تحت فشار قرار گرفت تا به تبعیت کامل از محور مقاومت درآید، اما او با تأکید بر هویت عراقی و استقلال فکری خود، از این مسیر فاصله گرفت (Chatham House, 2022: 6).

۳-۲. تلاش برای استقلال سیاسی و سازمانی صدر

پس از بازگشت به عراق، مسیر جدیدی را در پیش گرفت که تمرکز آن بر اصلاحات داخلی، گفتمان ضد فساد و تشکیل جریان‌های سیاسی نهادینه‌شده بود. او حزب «الاحرار» را به‌عنوان شاخه سیاسی جنبش صدر تأسیس کرد و با حضور پررنگ در انتخابات پارلمانی، سعی کرد از شیوه‌های دموکراتیک برای تأثیرگذاری بر سیاست عراق استفاده کند. حضور چهره‌های تکنوکرات، مستقل و جوان در این حزب، وجهه‌ای مدرن و مردمی به آن بخشید و موجب شد بسیاری از فعالان اجتماعی و طبقات فرودست از آن حمایت کنند (Al-Marashi, 2012: 6). در بُعد گفتمانی، صدر تلاش کرد با برجسته‌سازی شعارهای ملی‌گرایانه و فرقه‌زدایانه، مرز خود را با جریان‌ات وابسته به ایران مشخص کند. در سخنرانی‌ها، او بارها تأکید کرد که عراق نباید به میدان رقابت ایران و آمریکا تبدیل شود و این کشور باید توسط خود عراقی‌ها اداره شود. این موضع در تضاد با سیاست‌های گروه‌هایی مانند بدر و عصائب اهل‌الحق بود که آشکارا خود را وابسته به محور مقاومت تعریف می‌کردند (Nasr, 2006: 101).

۳-۳. واکنش ایران و تعمیق شکاف‌ها در واکنش به استقلال‌طلبی صدر

در این دوره ایران سیاست چندلایه‌ای را در پیش گرفت. از یک سو، حمایت مالی، رسانه‌ای و نظامی خود را به گروه‌های جداشده از جریان صدر منتقل کرد. عصائب اهل‌الحق، که به رهبری قیس الخزعلی از ارتش مهدی جدا شده بود، به سرعت به بازوی نظامی تهران در عراق بدل شد و در کنار کتائب حزب‌الله و حرکة النجباء، در ساختار جدید حشد الشعبی ادغام شدند (Knights, 2019: 2). از سوی دیگر، ایران در حوزه رسانه نیز سعی کرد با تخریب وجهه صدر، او را چهره‌ای متزلزل و غیروابسته به مقاومت نشان دهد. برخی رسانه‌های ایرانی او را متهم به نزدیکی با عربستان و حتی اسرائیل کردند؛ ادعاهایی که با واکنش تند جریان صدر روبه‌رو شد. صدر در پاسخ به این حملات، رسانه‌های نزدیک به ایران را متهم به دروغ‌پراکنی و تلاش برای تفرقه‌افکنی در بین شیعیان کرد (Press TV, 2013: ۵). تحلیل‌گران غربی

و عربی معتقدند که علت اصلی نگرانی ایران از صدر، نه در سیاست‌های مقطعی او، بلکه در قدرت بسیج اجتماعی، گفت‌وگو مردمی، و قابلیت ایجاد ائتلاف‌های فرامذهبی بود. این ویژگی‌ها صدر را از سایر گروه‌های شیعه متمایز می‌کرد و به تهدیدی جدی برای انحصار ایران در فضای سیاسی عراق بدل می‌ساخت (Katzman, 2018: 31).

۳-۴. بُعد فرامنطقه‌ای و اختلاف بر سر پرونده سوریه

جنگ داخلی سوریه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نقاط واگرایی میان صدر و ایران شناخته می‌شود. در حالی که تهران از آغاز جنگ به حمایت همه‌جانبه از رژیم بشار اسد پرداخت و نیروهای نیابتی خود را برای کمک به ارتش سوریه اعزام کرد، مقتدی صدر با صراحت با این سیاست مخالفت نمود. او در مواضع مختلف اعلام کرد که عراق نباید در بحران سوریه مداخله کند و اعزام نیرو به آن کشور را «خیانت به آرمان امت اسلامی» دانست (ICG, 2017: 2). صدر در یکی از سخنرانی‌های خود در سال ۲۰۱۷ خواستار برکناری و استعفای بشار اسد از قدرت شد (Reuters, 2017: 2). این موضع‌گیری، سبب خشم نیروهای مقاومت در عراق شد و برخی رسانه‌های ایرانی صدر را به هم‌صدایی با مخالفان سوریه متهم کردند. اما صدر با حفظ موضع خود، تلاش کرد خود را مدافع «استقلال عراق» و مخالف هرگونه سیاست نیابتی معرفی کند.

۳-۵. رویارویی با حشد الشعبی و دفاع از نهاد دولت

از دیگر نقاط اختلاف جدی میان صدر و ایران، مسئله حشد الشعبی بود. اگرچه صدر در مقطعی از تشکیل این نیرو برای مقابله با داعش حمایت کرده بود، اما به‌سرعت خواهان ادغام آن در ساختار رسمی ارتش عراق شد. او تشکیل حشد الشعبی مستقل از دولت را تهدیدی برای حاکمیت ملی دانست و آن را ابزار نفوذ خارجی در عراق معرفی کرد (Chatham House, 2022: 8). این موضع، حامیان ایران در عراق را به‌شدت نگران کرد. آن‌ها معتقد بودند که حشد الشعبی نه‌تنها ابزار امنیتی بلکه اهرم سیاسی ایران در عراق است. در مقابل، صدر تلاش کرد از نهاد ارتش، پلیس فدرال و دستگاه‌های قضایی برای مقابله با بی‌ثباتی و فساد حمایت کند. او با تأکید بر «بازسازی حاکمیت ملی»، از دولت خواست جلو مداخلات خارجی را بگیرد.

۳-۶. تأثیر اعتراضات مردمی بر موقعیت صدر

یکی دیگر از عوامل برجسته در تحکیم فاصله‌گیری صدر از ایران، نقش او در حمایت از اعتراضات مردمی سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۴ بود. این اعتراضات که عمدتاً علیه فساد، بیکاری، ناکارآمدی خدمات عمومی و فرقه‌گرایی سازمان‌دهی می‌شدند، با حضور میدانی حامیان جریان صدر تقویت شدند. صدر با استفاده از شبکه اجتماعی و مذهبی خود، توانست وجهه‌ای مردمی از خود بسازد و خود را در صف مخالفان طبقه حاکم معرفی کند. او در بیانیه‌های رسمی خود نه‌تنها دولت عراق بلکه «نفوذ بیگانگان» را نیز عامل تداوم فساد معرفی کرد (Bechocha, 2022: 2). موضع‌گیری‌های صریح صدر در حمایت از مردم، به‌ویژه در استان‌هایی چون بغداد، ذی‌قار و نجف، او را به چهره‌ای فرامذهبی تبدیل کرد. در حالی که اغلب نیروهای مقاومت متمایل به ایران یا سکوت اختیار کرده بودند یا از دولت حمایت می‌کردند، جریان صدر خود را بخشی از جنبش عدالت‌خواهانه و اصلاح‌طلبانه مردم عراق معرفی نمود. این مواضع، علاوه بر تقویت پایگاه اجتماعی صدر، فاصله ایدئولوژیک او با تهران را نیز عمیق‌تر ساخت.

۷-۳. بُعد فرهنگی و نمادین گسست صدر و ایران

علاوه بر وجوه سیاسی و امنیتی، گسست صدر از ایران بُعد نمادین و فرهنگی نیز داشت. صدر در طول این مرحله، به طور مستمر بر اصالت فرهنگی و تمدنی عراق تأکید کرد و در برخی مواضع، حتی از تعبیر «امت عراقی» استفاده کرد؛ تعبیری که در برابر ایده «امت اسلامی ولایت‌مدار» ایران قرار می‌گیرد. وی در سخنرانی‌ها از تاریخ، تمدن و روحیه استقلال‌طلبی مردم عراق سخن گفت و حتی برخی مراسم مذهبی را در قالبی بومی و ملی برگزار کرد تا تمایز خود با جریان‌های وابسته به تهران را نشان دهد (Sadjadpour, 2021: 5). در این راستا، صدر در استفاده از نمادهای دینی نیز بازنگری کرد. اگرچه همچنان به آموزه‌های شیعی وفادار بود، اما از بهره‌گیری مستقیم از مضامین ولایت فقیه، جهاد نیابتی و ایدئولوژی محور مقاومت پرهیز داشت. او با انتخاب نمادهایی مانند «تظاهرات مسالمت‌آمیز»، «وحدت ملی»، و «بازسازی عراق مستقل»، تلاش کرد تصویر تازه‌ای از شیعه‌گری ارائه دهد که با نگرش ایران متفاوت بود.

۸-۳. چرخش در روابط با کشورهای عربی منطقه

در این دوره، مقتدی صدر به تدریج روابط خود با کشورهای عربی حوزه خلیج فارس، به‌ویژه عربستان سعودی و امارات متحده عربی را تقویت کرد. در سفرهایی به ریاض و ابوظبی، صدر با ولیعهدهای این کشورها دیدار کرد و درباره آینده عراق، نقش ایران، و ضرورت بازسازی روابط عربی-عراقی گفت‌وگو نمود. این چرخش، از سوی تحلیلگران به‌عنوان نوعی موازنه‌جویی در برابر نفوذ جمهوری اسلامی ایران تعبیر شد. در حالی که بسیاری از گروه‌های شیعه، عربستان را دشمن قلمداد می‌کردند، صدر سعی داشت با ایجاد پل ارتباطی، از عراق تصویری بی‌طرف و مستقل ارائه دهد (Ostovar, 2016: 116).

البته این رویکرد با انتقادات گسترده از سوی جریان‌های نزدیک به ایران مواجه شد. رسانه‌های حامی ایران، سفرهای صدر به عربستان را تلاش برای «عادی‌سازی روابط با وهابیت» قلمداد کردند. با این حال، صدر در پاسخ تأکید کرد که هدف او «تقویت وحدت اسلامی و استقلال عراق» است و نه وابستگی به بلوک عربی یا غربی (Cockburn, 2008: 54). در مجموع، این فصل از روابط مقتدی صدر با ایران، شاهد ظهور شکاف‌های ساختاری و هویتی عمیقی بود. این شکاف‌ها نه تنها از مواضع سیاسی بلکه از جهت‌گیری‌های فرهنگی، رسانه‌ای، اجتماعی و منطقه‌ای ناشی می‌شدند؛ شکاف‌هایی که راه را برای ورود به مرحله‌ای تازه از تقابل آشکار در سال‌های بعد هموار ساختند.

۴. مرحله سوم: تقابل آشکار (۲۰۱۵-۲۰۲۲): از رقابت تا درگیری مستقیم

۴-۱. ظهور داعش و اتحاد شکننده

با آغاز حملات گروه تروریستی داعش در سال ۲۰۱۴ و سقوط شهرهای عمده‌ای مانند موصل، گروه‌های شیعی عراق به طور موقت اختلافات را کنار گذاشتند و در کنار نیروهای ارتش، وارد نبرد با این تهدید وجودی شدند. مقتدی صدر نیز در آن مقطع، ضمن اعلام حمایت از دفاع ملی، برخی تیپ‌های سابق ارتش مهدی را با عنوان جدید «تیپ‌های صلح» سازماندهی کرد تا به مقابله با داعش بپردازند. این رویکرد، هم‌زمان با تشکیل «حشد الشعبی» به‌عنوان نیروی شبه‌نظامی مورد حمایت ایران، رخ داد؛ اما صدر از ابتدا با ساختار موازی و غیردولتی این نیروها مخالفت ورزید (ICG, 2017: 4). گرچه در ظاهر اتحاد علیه داعش شکل گرفته بود، اما در بطن آن، رقابت شدیدی میان نیروهای وابسته به صدر و نیروهای مقاومت متمایل به ایران جریان داشت. این رقابت در زمینه تجهیز نظامی، منابع مالی، و کنترل مناطق آزادشده از داعش،

به‌ویژه در جنوب بغداد و استان دیاله، نمود یافت. صدر بارها در خطبه‌ها و سخنرانی‌های خود از «سوءاستفاده برخی گروه‌ها از نام جهاد برای تحقق منافع فرقه‌ای و خارجی» انتقاد کرد (Knights, 2019: 11).

۲-۴. اعتراضات اکتبر ۲۰۱۹ و چرخش گفتمانی

یکی از نقاط اوج تقابل میان صدر و ایران، هم‌زمان با آغاز اعتراضات گسترده مردمی در اکتبر ۲۰۱۹ رقم خورد. این اعتراضات که در ابتدا به دلیل مشکلات معیشتی و فساد اداری شروع شد، به سرعت رنگ و بوی ضدایرانی به خود گرفت. شعارهایی چون «ایران برآ؛ بغداد تبقی حرّه» (ایران بیرون؛ بغداد آزاد خواهد ماند) در میدان التحریر سر داده شد. صدر در ابتدا موضعی دوگانه گرفت؛ از یک سو، حمایت محدودی از معترضان کرد و از سوی دیگر، در مواردی با آن‌ها فاصله گرفت. اما پس از چند هفته، با مشاهده افزایش سرکوب و نقش گروه‌های نزدیک به ایران در خشونت‌ها، موضع خود را تغییر داد. او با انتشار بیانیه‌هایی شدیدالحن، دولت وقت را به «وابستگی مطلق به ایران» و «کشتار مردم بی‌دفاع» متهم کرد. برخی گزارش‌ها حاکی از آن است که نیروهای مرتبط با حشد الشعبی در سرکوب اعتراضات نقش مستقیم داشتند (Alshamary, 2024: 10). در واکنش، ایران تلاش کرد با فعال‌سازی گروه‌ها و متحدان سیاسی خود، مانع از نفوذ بیشتر صدر در بین معترضان شود. همچنین رسانه‌های نزدیک به محور مقاومت تلاش کردند اعتراضات را به «دسیسه آمریکا و اسرائیل» نسبت دهند و صدر را فردی متزلزل در موضع‌گیری معرفی کنند. این اقدامات به تقویت شکاف میان صدر و ایران انجامید و تقابل آن‌ها از سطح سیاسی به سطح اجتماعی و خیابانی منتقل شد.

۳-۴. ترور شهید قاسم سلیمانی و واکنش‌های دوگانه در ژانویه ۲۰۲۰

ترور شهید قاسم سلیمانی، فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران، به‌دست ارتش آمریکا در نزدیکی فرودگاه بغداد، نقطه عطفی در روابط میان تهران و بازیگران عراقی به‌شمار رفت. در حالی که اغلب گروه‌های شیعه عراقی تحت حمایت ایران، این واقعه را نشانه «ضرورت انتقام سخت» دانستند، موضع مقتدی صدر پیچیده‌تر بود. صدر در همان روزهای نخست، ضمن محکوم کردن ترور، از ایالات متحده خواست خاک عراق را ترک کند، اما هم‌زمان نسبت به افزایش نفوذ ایران در غیاب شهید سلیمانی نیز ابراز نگرانی کرد. در بیانیه‌ای نوشت: «خون (شهید) سلیمانی نباید بهانه‌ای برای غرق کردن عراق در جنگ نیابتی جدید شود» (Time Magazine, 2020: 6). به عقیده برخی ناظران، صدر تلاش داشت با حفظ موضعی میانه‌رو، از یک سو از فشار ایران در امان بماند و از سوی دیگر، از خشم آمریکایی‌ها و متحدان منطقه‌ای دوری‌گزیند.

۴-۴. انتخابات ۲۰۲۱ و بحران تشکیل دولت

در پی برگزاری انتخابات پارلمانی سال ۲۰۲۱، ائتلاف «سائرون» به رهبری مقتدی صدر بیشترین کرسی‌ها را به‌دست آورد. این پیروزی، از یک سو فرصتی برای صدر بود تا دولت مطلوب خود را تشکیل دهد و از سوی دیگر، تهدیدی برای ایران و متحدانش در قالب «چارچوب هماهنگی شیعی» تلقی شد. صدر اعلام کرد که قصد دارد دولتی «ملی، فراجنبی و غیر وابسته» تشکیل دهد؛ امری که با مخالفت شدید چارچوب هماهنگی مواجه شد (الزبیدی، ۲۰۲۱: ۱). گروه‌های وفادار به ایران، با تحریم جلسات پارلمان، تهدیدهای امنیتی، و حتی اقدامات مسلحانه، مانع از پیشرفت روند تشکیل دولت شدند. در مقابل، صدر نیز با بسیج هوادارانش، نشان داد که از پشتوانه مردمی برخوردار است. در چند نوبت، صدریان با تجمع در اطراف منطقه سبز بغداد، به دولت فشار آوردند تا خواسته‌های آن‌ها را بپذیرد. این تقابل در نهایت به بن‌بست سیاسی انجامید و نشان داد که ساختار قدرت عراق نمی‌تواند بدون هماهنگی با نیروهای مقاومت دوام یابد.

۴-۵. درگیری‌های مسلحانه در نجف و بصره در نیمه دوم سال ۲۰۲۲

اوج تنش میان جریان صدر و گروه‌های نزدیک به ایران در قالب درگیری‌های خیابانی در نجف، بصره و بغداد به وقوع پیوست. نیروهای تیپ‌های صلح (وابسته به صدر) و حشد الشعبی در چند مرحله وارد درگیری شدند که طی آن ده‌ها نفر کشته و زخمی شدند. این درگیری‌ها نه تنها نشانه تقابل سیاسی، بلکه بیانگر ورود تضادها به فاز نظامی بود. گزارش‌هایی از استفاده حشد الشعبی از سلاح‌های ساخت ایران منتشر شد که بیشتر نشانگر تداوم وابستگی تسلیحاتی این گروه‌ها به تهران بود. صدر حتی قبل از این جریان‌ها، در بیانیه‌ای رسمی خواستار پاکسازی گروه‌های مسلح و حشد الشعبی از «عناصر توهین‌آمیز و تجاوزگر به هیبت دولت» شد (حسین: ۲۰۲۱: ۲).

۴-۶. اشغال پارلمان و انحلال روند سیاسی

در واکنش به بن‌بست سیاسی و بحران حاکمیتی در عراق، مقتدی صدر تصمیمی رادیکال اتخاذ کرد که بازتابی از استراتژی متفاوت او در مواجهه با ساختار قدرت بود. او با دستور به نمایندگان وابسته به جریان خود برای استعفا از پارلمان، در واقع مشروعیت نظام پارلمانی موجود را به چالش کشید و تلاش کرد نشان دهد که بدون مشارکت صدریان، توازن سیاسی کشور دچار اختلال خواهد شد. این تصمیم با حرکت اعتراضی گسترده‌تری همراه شد؛ هواداران صدر با ورود و تحصن در صحن پارلمان، نمادین‌ترین نهاد سیاست‌ورزی عراق، پیام روشنی را به جریان‌های رقیب، به‌ویژه نزدیک به ایران، منتقل کردند: حذف جریان صدر نه تنها غیرممکن بلکه هزینه‌بر و بحران‌زا خواهد بود (Davison & Rasheed, 2022: 2). اگرچه در ظاهر این کناره‌گیری می‌توانست به منزله عقب‌نشینی یا انفعال صدر تلقی شود، اما در عمل او نشان داد که با اتکا به حمایت مردمی و ظرفیت بسیج اجتماعی، توان برهم زدن قواعد بازی سیاسی را دارد. رسانه‌های بین‌المللی از این رویداد به‌عنوان لحظه‌ای سرنوشت‌ساز در تنش‌های بین نجف و تهران یاد کردند؛ جایی که صدر، برخلاف بسیاری از دیگر بازیگران سیاسی شیعه، ترجیح داد خارج از ساختار قدرت باقی بماند و از بیرون، اصلاحات اساسی را مطالبه کند. او با تأکید دوباره بر شعار «اصلاح ساختار از بیرون»، نشان داد که به جای سازش‌های درون‌ساختاری، به دگرگونی‌های بنیادی باور دارد. این رویکرد بیانگر نگاه غیرسنتی صدر به سیاست است؛ نگاهی که مشروعیت را نه از نهادهای رسمی، بلکه از خیابان، توده مردم و شبکه‌های وفاداری اجتماعی‌اش می‌گیرد.

۴-۷. تحلیل گفتمانی: ظهور «نیروی سوم»

صدر در طول این مرحله، تلاش کرد خود را نه به‌عنوان بخشی از بلوک غرب‌گرا و نه به‌عنوان متحد ایران، بلکه به‌عنوان «نیروی سوم» در سیاست عراق معرفی کند. این گفتمان جدید، بر سه اصل استوار بود: استقلال عراق، وحدت ملی، و مقابله با فساد. او در سخنرانی‌ها از عراق آزاد، مقتدر و مستقل سخن گفت و بارها تأکید کرد که «نه شرقی، نه غربی، بلکه عراقی» تنها راه نجات کشور است (Chatham House, 2022: 11). این رویکرد با استقبال بخش‌های گسترده‌ای از جامعه عراق، به‌ویژه نسل جوان، بیکاران، و شهروندان خسته از نفوذ خارجی، روبه‌رو شد. در واقع، صدر با تکیه بر قدرت اجتماعی خود، توانست پایگاهی فرامذهبی و ضد نخبه‌گرایی بسازد که از سیاست‌های محور مقاومت و آمریکا (هرچند کوتاه مدت) دوری گزیند. این پایگاه اجتماعی، مهم‌ترین سرمایه صدر در تقابل با جمهوری اسلامی طی سال‌های اخیر بوده است.

۴-۸. نقش مرجعیت نجف در تشدید تقابل صدر و ایران

در این مرحله، یکی از متغیرهای مهم در شکل‌گیری تقابل صدر با ایران، نقش مرجعیت دینی نجف به رهبری آیت‌الله سید علی سیستانی بود. آیت‌الله سیستانی که همیشه بر تفکیک حوزه مرجعیت دینی از مدیریت اجرایی و حکومتی به سبک جمهوری اسلامی جمهوری اسلامی بوده و با مدل ولایت جمهوری اسلامی به شیوه‌های ایرانی آن (به‌ویژه با محوریت

ولی فقیه مطلق) همراهی نشده، به طور ضمنی از استقلال فکری صدر حمایت می‌کرد. اگرچه مرجعیت نجف هرگز به طور علنی وارد صف‌آرایی‌های سیاسی نشد، اما موضع‌گیری‌های آن علیه دخالت خارجی در امور عراق، با مواضع صدر هم‌راستا بود (Nasr, 2006: 112). صدر نیز با تأکید بر نزدیکی خود به مرجعیت سنتی نجف، سعی کرد گفتمان خود را در چارچوب عقلانیت دینی شیعی عراقی جای دهد، در حالی که گروه‌های محور مقاومت بیشتر از مرجعیت قم تبعیت می‌کردند. همین دوگانگی در مرجعیت، سبب شد تا تعارض صدر و ایران نه‌تنها سیاسی بلکه فقهی و هویتی نیز جلوه‌گر شود.

۹-۴. گسترش جنگ رسانه‌ای و جنگ نرم

در سال‌های پایانی این مرحله، جنگ رسانه‌ای میان طرفداران صدر و جریان‌های نزدیک به ایران شدت گرفت. رسانه‌های ایرانی و وابسته به محور مقاومت، صدر را فردی متزلزل، غیرقابل اعتماد و حتی «عامل فتنه» معرفی کردند. در مقابل، رسانه‌های نزدیک به جریان صدر، ایران را به «اشغال نرم عراق» متهم نمودند و گروه‌های وفادار به ایران را «میلیشایی وابسته به بیگانگان» خواندند (Al-Monitor, 2022: 7). همچنین در فضای مجازی، جنگ سایبری و پویش‌های مردمی بین دو جریان به وضوح دیده می‌شد. کاربران حامی صدر با استفاده از هشتگ‌هایی چون «العراق للعراقیین» (عراق برای عراقی‌ها) و «لا للنفوذ الإيراني» (نه به نفوذ ایران) تلاش کردند تصویری از صدر به‌عنوان رهبر استقلال طلب و ملی‌گرا بسازند. این اقدامات باعث شد جوانان و طبقات متوسط شهری، بیش از پیش به گفتمان صدر جذب شوند.

۱۰-۴. فرسایش توان صدر و بازتعریف موضع ایران

با وجود قدرت اجتماعی صدر، برخی تحولات نشان می‌داد که در اثر فشارهای شدید سیاسی، رسانه‌ای و حتی امنیتی، توان او برای ایجاد تغییر ساختاری کاهش یافته است. خروج از پارلمان، درگیری‌های میدانی، و سکوت اجباری پس از ۲۰۲۲، همگی نشان از فرسایش نسبی داشت. از سوی دیگر، ایران نیز سیاست خود را از مقابله مستقیم با صدر به نوعی «سکوت تاکتیکی» تغییر داد. در این سیاست، ایران به‌جای تقابل علنی، بر تقویت نیروهای هم‌پیمان و جذب بدنه جداشده از جریان صدر تمرکز کرد (FDD, 2023: 4). تحلیل‌گران معتقدند که تهران با درس‌گیری از هزینه‌های مقابله مستقیم، به‌دنبال جذب «صدر بدون صدر» است (Elias, 2022: 2). یعنی بهره‌برداری از بدنه اجتماعی جریان صدر بدون پذیرش شخص مقتدی به‌عنوان رهبر. این راهبرد، بازتابی از پیچیدگی رابطه‌ای است که نه قابلیت قطع کامل دارد و نه توان تبدیل به اتحاد پایدار. در مجموع، مرحله تقابل آشکار را می‌توان نقطه انفجار اختلافات دیرینه میان مقتدی صدر و جمهوری اسلامی ایران دانست. این اختلافات نه‌فقط در حوزه سیاست، بلکه در عرصه‌های فرهنگی، مذهبی، اجتماعی و امنیتی نیز ظهور و بروز یافته‌اند. صدر در این مرحله، گفتمانی را بنا نهاد که نه از غرب تبعیت می‌کند و نه از شرق، بلکه بر هویت مستقل عراقی، حاکمیت ملی، و بازسازی دولت بر پایه مشروعیت مردمی تأکید دارد. در مقابل، ایران با ابزارهای متنوعی چون نیروهای متحد، رسانه‌ها، ساختارهای موازی نظامی، و نفوذ سیاسی، تلاش کرد مانع از رشد فزاینده این گفتمان شود. به تعبیری روابط صدر و جمهوری اسلامی ایران را باید مرحله‌ای دانست که در آن تقابل از سطوح گفتمانی، سیاسی و امنیتی عبور کرده و به میدان‌های نبرد خیابانی، انشقاق در ساختار دولت و چالش با مشروعیت نظام سیاسی عراق رسیده است. نتیجه این تقابل، شکاف عمیق در درون شیعه عراق، تعمیق بی‌اعتمادی میان بغداد و تهران، و ناتوانی در تشکیل دولت کارآمد در سال‌های پایانی این دوره بود. این تحولات، راه را برای ورود به مرحله‌ای تازه به نام «انجماد و سکوت استراتژیک» هموار ساخت؛ مرحله‌ای که در آن نه گفت‌وگو برقرار است و نه درگیری آشکار، بلکه انتظار برای تغییر توازن قدرت در جریان است.

۵. مرحله چهارم: انجماد و سکوت استراتژیک (۲۰۲۲-۲۰۲۴): بن‌بست، بازتعریف و سناریوهای پیش‌رو

۵-۱. کناره‌گیری صدر از سیاست رسمی: واکنشی تاکتیکی یا استراتژیک؟

در پی شکست روند تشکیل دولت در سال ۲۰۲۲ و بحران‌های متوالی در پارلمان و خیابان‌های عراق، مقتدی صدر تصمیم گرفت نمایندگان وابسته به جریان صدر را از مجلس خارج کند و خود نیز از فضای رسمی سیاست کناره‌گیری نماید. این تصمیم که با شوک گسترده‌ای در فضای سیاسی عراق همراه بود، از منظر بسیاری تحلیل‌گران اقدامی نمایشی با اهداف تاکتیکی ارزیابی شد؛ اما در واقعیت، از نوعی ناامیدی نسبت به امکان اصلاح ساختار سیاسی خبر می‌داد (Al-Qabas, 2022: 2-3). صدر در بیانیه کناره‌گیری خود، بر فساد فراگیر، نفوذ بیگانگان، ناکارآمدی نظام سیاسی و استیلاي احزاب فاسد تأکید کرد و خواستار انحلال پارلمان و برگزاری انتخابات زودهنگام شد. او نوشت: «من نمی‌خواهم در سیاست مشارکت داشته باشم، تا زمانی که این سیاست ابزار فساد و بندگی قدرت‌های خارجی باشد» (Rudaw, 2022: 3). این موضع، در نگاه اول، عقب‌نشینی به نظر می‌رسید، اما در واقع، تاکتیکی برای به‌چالش کشیدن مشروعیت کل ساختار موجود بود.

۵-۲. سکوت ایران و تثبیت نیروهای نیابتی

در پی کناره‌گیری صدر، جمهوری اسلامی ایران نیز از درگیری مستقیم با جریان صدر اجتناب کرد. جمهوری اسلامی ایران سیاست «سکوت استراتژیک» را در پیش گرفت و در عوض، تلاش خود را بر تقویت چارچوب هماهنگی شیعی و تثبیت حشد الشعبی به‌عنوان وزنه سنگین در صحنه نظامی و سیاسی عراق متمرکز ساخت (Lister & London, 2023: 7-8). همزمان، گروه‌هایی مانند عصائب اهل‌الحق، کتائب حزب‌الله و سازمان بدر که از بازیگران تأثیرگذار در فضای سیاسی عراق محسوب می‌شوند، حضور و نقش خود را در دولت جدید تقویت کردند. دولت محمد شیاع السودانی که با حمایت جریان‌های شیعی، به‌ویژه چارچوب هماهنگی، شکل گرفت، در عین تلاش برای حفظ توازن و استقلال، در برخی حوزه‌ها هماهنگ با دیدگاه گروه‌های هم‌پیمان منطقه‌ای خود عمل می‌کند (Al Jazeera Arabic, 2022: 3).

۵-۳. واکنش جامعه صدر و احتمال بازگشت

در حالی که خود صدر از عرصه رسمی سیاست کنار رفته بود، بدنه اجتماعی و فرهنگی جریان او همچنان فعال باقی ماند. هیئت‌های مذهبی، مؤسسات خیریه، شبکه‌های فرهنگی و حتی ساختارهای شبه‌نظامی مانند تیپ‌های صلح، همچنان در مناطق جنوب و مرکز عراق نقش‌آفرینی می‌کردند. برخی تحلیل‌گران معتقدند که صدر در حال «بازسازی نیرو» و «سکوت پیش از طوفان» است (Atlantic Council, 2023: 19). در رسانه‌ها و تحلیل‌های عربی، از احتمال بازگشت صدر در آستانه انتخابات بعدی یا در واکنش به بحران‌های جدید سخن به میان آمده است. در این باره روزنامه الشرق الاوسط در گزارشی نوشت: «صدر، همچون بسیاری از مراجع سنتی، در زمان آرامش کناره می‌گیرد اما در هنگام بحران بازمی‌گردد؛ زیرا ریشه‌های مردمی او هنوز قدرتمندند» (Asharq Al-Awsat, 2023: 7).

۵-۴. نقش بین‌المللی و تعاملات جدید منطقه‌ای

یکی از تحولات مهم این دوره، افزایش نقش بازیگران منطقه‌ای مانند عربستان سعودی، امارات و ترکیه در عراق بود. این کشورها با بهره‌گیری از خلأ نسبی حضور صدر در سیاست رسمی، سعی کردند ارتباطاتی را با بدنه جریان صدر حفظ کرده و زمینه‌ای برای آینده‌سازی در صورت بازگشت او فراهم آورند. سفرهای غیررسمی برخی شخصیت‌های نزدیک به

صدر به کشورهای عربی، گواهی بر این تلاش‌هاست (Hasan, 2023: 6). همچنین نقش سازمان ملل و برخی نهادهای غربی نیز در افزایش تماس‌های پشت‌پرده با رهبران صدر مورد توجه قرار گرفته است. منابع دیپلماتیک در بغداد به الشرق‌الجدید گزارش داده‌اند که برخی میانجی‌گران اروپایی در حال بررسی راه‌هایی برای بازگرداندن صدر به روند سیاسی هستند تا از ناآرامی‌های احتمالی آینده جلوگیری کنند. (Al-Sharq Al-Jadeed, 2023: 3).

۵-۵. آینده جریان صدر در سایه سکوت

گرچه صدر در ظاهر از سیاست کناره‌گیری کرده، اما جریان او همچنان یک نیروی اجتماعی گسترده، ریشه‌دار و سازمان‌یافته است که از پشتوانه میلیونی برخوردار است. این واقعیت باعث شده تا دولت و سایر احزاب، نتوانند از نقش صدر چشم‌پوشی کنند. از این‌رو، سناریوهای آینده در قبال صدر به سه دسته اصلی تقسیم می‌شود:

۱. بازگشت صدر به قدرت در قالب انتخابات زودهنگام؛ ۲. انشقاق در جریان صدر در نتیجه نفوذ معنوی ایران یا خستگی سیاسی بدنه؛ ۳. تبدیل جریان صدر به اپوزیسیون مردمی و خیابانی با محوریت مطالبات اجتماعی.

در تمام این سناریوها، نیروهای مقاومت ناچار خواهد بودند سیاستی پویا و متغیر نسبت به صدر اتخاذ کنند، زیرا حذف کامل او از معادله سیاسی عراق تقریباً غیرممکن است.

۵-۶. گفتمان صدر در دوران سکوت: از سیاست رسمی تا کنش اجتماعی

در این مرحله، مقتدی صدر به‌رغم کناره‌گیری از قدرت رسمی، از حضور در میدان گفتمانی و اجتماعی عراق غافل نشد. او با انتشار بیانیه‌ها، توییت‌ها و خطابه‌های غیررسمی، به‌طور غیرمستقیم بر روند تحولات سیاسی اثر گذاشت. گفتمان او در این دوره، بیشتر به نقد ساختار دولت، فساد ساختاری، و تهدید نفوذ خارجی معطوف بود؛ اما در عین حال، از ادبیاتی «ملی‌گرایانه-دینی» و در مواردی «اصلاح‌طلبانه» بهره می‌برد. در یکی از بیانیه‌های خود نوشت: «نه به آمریکا، نه به ایران؛ عراق باید تنها به مردمش تکیه کند». این شعار که بارها توسط هواداران او در تجمعات خیابانی تکرار شد، به نمادی از گفتمان جدید صدر تبدیل شد؛ گفتمانی که نه تنها در برابر هژمونی جمهوری اسلامی ایران، بلکه در تقابل با تمامی اشکال نفوذ خارجی ایستادگی می‌کند (Middle East Eye, 2023: 2).

۵-۷. تقویت زیرساخت‌های اجتماعی صدر در غیاب سیاسی

در دوران کناره‌گیری مقتدی صدر از نهادهای رسمی حکومتی، ساختارهای اجتماعی و مذهبی وابسته به او نقش پررنگ‌تری در تداوم نفوذ و هویت سیاسی-اجتماعی جریان صدر ایفا کردند. شبکه‌های متنوعی از مساجد، حسینیه‌ها، مراکز خیریه، درمانگاه‌های مردمی، مدارس مذهبی، و کانال‌های رسانه‌ای وابسته به این جریان، به‌ویژه در شهرهای کلیدی مانند نجف، کربلا، بغداد، بصره و الناصریه، عملاً به پایگاه‌های پویای بازتولید گفتمان صدری بدل شدند. این نهادها نه تنها در حفظ پیوند با بدنه اجتماعی سنتی جریان مؤثر بودند، بلکه توانستند برخی اقشار نوظهور از جمله دانشجویان و نیروهای تحصیل‌کرده را نیز به خود جذب کنند؛ امری که نشان از تحول تدریجی و گسترش پایگاه اجتماعی صدر دارد (Al-Mada, 2023: 3). در کنار این تحولات ساختاری، تمرکز جریان صدر بر مسائل معیشتی و بحران‌های روزمره مردم - از جمله کمبود آب، نرخ بالای بیکاری، فساد ساختاری و ضعف خدمات عمومی - موجب شد تا این جریان بتواند پیوند عمیق‌تری با طبقات فرودست و حاشیه‌نشین برقرار کند. چنین راهبردی، که می‌توان آن را «استراتژی بقا از پایین» نامید، به مقتدی صدر این امکان را داد که حتی بدون مشارکت مستقیم در سازوکارهای رسمی قدرت، همچنان مشروعیت مردمی و نفوذ اجتماعی خود را حفظ کرده و گسترش دهد. این رویکرد نشان از انعطاف‌پذیری و درک عمیق جریان صدر از واقعیت‌های اجتماعی عراق دارد.

۸-۵. تغییر موازنه شیعی و موقعیت جمهوری اسلامی در این دوره

موازنه قدرت در درون جامعه شیعه عراق نیز دچار تحولاتی شد. گروه‌هایی چون عصاب اهل‌الحق، بدر، نجباء و کتائب حزب‌الله گرچه از حمایت ایران برخوردار بودند، اما از حیث اجتماعی و گفتمانی دچار فرسایش شدند. برخی از نهادها و موسسات غربی، گزارش‌هایی از کاهش محبوبیت آنان، حتی در مناطق سنتی شیعه منتشر کردند که به زعم آنان دلیل آن، فساد در ساختار حشد الشعبی و اختلافات درونی بود (Iraqi Observatory for Human Rights, 2023: 2). در این میان، جریان صدر که موضعی شفاف در برابر فساد و نفوذ خارجی اتخاذ کرده بود، توانست بخشی از این خلا را پر کند. برخی تحلیل‌گران معتقدند که اگرچه ایران در سطح سیاسی موفق به حفظ متحدان خود شد، اما در سطح اجتماعی، جایگاه خود را در میان بخشی از جوانان و طبقات فرودست از دست داده است؛ مسئله‌ای که در انتخابات آتی تأثیرگذار خواهد بود (Washington Institute, 2023: 3). مرحله چهارم رابطه مقتدی صدر و جمهوری اسلامی ایران، پیچیده‌ترین و چندلایه‌ترین دوره در کل روند این رابطه محسوب می‌شود. برخلاف مراحل قبلی که یا همکاری بود یا تقابل آشکار، این دوره در شرایطی نیمه‌خاموش و پرابهام سپری می‌شود. نه درگیری علنی وجود دارد، نه آشتی واقعی؛ بلکه نوعی سکوت مسلحانه در جریان است. صدر با خروج از ساختار رسمی، نظام حاکم را به چالش کشید و مشروعیت آن را زیر سؤال برد؛ در حالی که ایران، با ابزارهای غیرمستقیم، ساختار قدرت را بازسازی کرد و حضور خویش را نهادینه نمود. در این بین، جامعه عراق - به‌ویژه شیعیان - درگیر بحران هویتی شد؛ از یک‌سو دچار خستگی از درگیری‌ها و فساد؛ از سوی دیگر، سرگردان میان دو قطب نیروهای مقاومت متمایل به ایران و جریان ملی‌گرای صدر. مرحله انجماد و سکوت استراتژیک در روابط صدر و ایران را باید دوره‌ای از بازتعریف نقش‌ها، تغییر در تاکتیک‌ها، و آمادگی برای آینده دانست. در این مرحله، نه تقابل آشکار مشاهده می‌شود و نه همکاری نزدیک. صدر با کناره‌گیری از سیاست، تلاش می‌کند نظام سیاسی را با بحران مشروعیت مواجه کند، در حالی که ایران با تثبیت نیروهای نیابتی خود، فضای سیاسی را تحت کنترل نگه می‌دارد.

به بیان دیگر، این دوره را می‌توان وضعیتی دانست که در آن هرگونه تغییر در توازن داخلی یا منطقه‌ای، می‌تواند بار دیگر به تقابل مستقیم و گسترده منجر شود. برای تحلیل آینده این رابطه، باید تحولات منطقه‌ای، جایگاه مرجعیت نجف، و مطالبات نسل جوان عراق را به‌دقت رصد کرد. تنها در این صورت می‌توان پیش‌بینی دقیقی از مسیر تعامل یا تقابل آینده میان مقتدی صدر و جمهوری اسلامی ایران ارائه داد. در نهایت، می‌توان گفت که این مرحله نه پایان رابطه صدر و ایران، بلکه آغاز فاز جدیدی از آن است؛ فازی که در آن ابزارها تغییر یافته‌اند، اما چالش‌ها همچنان پابرجاست.

نتیجه‌گیری

رابطه میان مقتدی صدر و جمهوری اسلامی ایران، تصویری گویا از تنش میان دو گفتمان متقابل در بطن شیعه سیاسی عراق است: گفتمان «ملی‌گرایی عراقی» که در شخص صدر تجلی یافته، در برابر گفتمان «امت‌گرایی شیعی» که ایران آن را نمایندگی می‌کند. این تقابل نه صرفاً بر سر قدرت، بلکه در لایه‌های ایدئولوژیک، تاریخی، اجتماعی و ژئوپلیتیکی ریشه دارد. در واقع، آنچه این رابطه را منحصر به فرد کرده، ترکیب پیچیده‌ای از هم‌گرایی مقطعی و واگرایی راهبردی است. در مرحله اول، همکاری صدر با ایران در سال‌های پس از ۲۰۰۳ از نوعی اتحاد تاکتیکی برای مقابله با تهدیدات مشترک نشأت گرفت. حضور آمریکا در عراق، فروپاشی ساختار بعثی، و خلأ قدرت در میان شیعیان، بستری فراهم کرد تا ایران و جریان صدر به‌طور موقت در محور مقاومت علیه اشغال‌گران هماهنگ شوند. ایران در آن دوره از طریق سپاه قدس و نیروهای هم‌پیمان، تلاش کرد صدر را جذب و هدایت کند، اما تفاوت بنیادین در نگرش صدر به مقوله «استقلال ملی»، از همان ابتدا شکاف‌هایی را رقم زد. در مرحله دوم، با ظهور ملی‌گرایی عراقی در گفتمان صدر، فاصله‌گیری او از سیاست‌های

تهران آغاز شد. تشکیل حزب الاحرار، انحلال ارتش مهدی، و مخالفت با مداخلات منطقه‌ای به‌ویژه در سوریه، نشانگر تلاش صدر برای تعریف هویتی مستقل برای تشیع عراقی بود. صدر در این مرحله با تأکید بر استقلال مرجعیت نجف از قم، خود را از الگوی ولایت فقیه فاصله داد و گفتمان «نه شرقی، نه غربی، عراقی» را محور حرکت خود قرار داد. ایران نیز با همکاری گروه‌هایی چون عصائب اهل‌الحق، چالش‌های برای محور صدر ایجاد کرد. مرحله سوم با ورود به فاز تقابل علنی مشخص می‌شود؛ تقابلی که هم در خیابان و هم در پارلمان نمود یافت. حمایت صدر از اعتراضات مردمی، تقابل با چارچوب هماهنگی، درگیری با حشد الشعبی، و نهایتاً خروج از ساختار قدرت، گواهی بر عدم موفقیت کامل پروژه ایران در مهار یا جذب صدر است. گفتمان «نیروی سوم» که صدر نمایندگی می‌کرد، با اقبال مردمی مواجه شد و الگویی متفاوت از سیاست شیعی را پیشنهاد داد. مهم‌تر از آن، حضور صدر در رأس اعتراضات ضد فساد، جایگاه او را به‌عنوان «رهبر اصلاحات مردمی» تثبیت کرد؛ جایگاهی که ایران با ابزارهای نظامی قادر به رقابت با آن نبود. در مرحله چهارم، سکوت صدر و نیز تاکتیک جدید ایران در قالب «سکوت استراتژیک» موجب تثبیت فضای رکود سیاسی شد. صدر با خروج از سیاست رسمی، گفتمان خود را به سطح جامعه برد و با تأکید بر هویت بومی، فسادستیزی و استقلال‌طلبی، مشروعیت اجتماعی خود را حفظ کرد. ایران نیز با تکیه بر متحدان سیاسی و امنیتی خود، کنترل ساختار دولت را حفظ نمود؛ اما در سطح اجتماعی، بخشی از پایگاه سنتی خود را از دست داد. در این دوره، صدر از رهبر سیاسی به رهبر اجتماعی تبدیل شد، در حالی که ایران از یک بازیگر استراتژیک به بازیگری صرفاً ساختاری در نظام سیاسی عراق تقلیل یافت. بدین ترتیب، رابطه صدر و ایران را نمی‌توان به‌سادگی در چارچوب «دوستی یا دشمنی» تحلیل کرد، بلکه این رابطه نمونه‌ای از «وابستگی متقابل تنش‌زا» است؛ رابطه‌ای که در آن دو بازیگر، هم‌نیامند یکدیگرند و هم رقیب. ایران به حضور جریان صدر در معادلات داخلی نیاز دارد تا تعادل درون‌شیعی حفظ شود، اما هم‌زمان، گفتمان استقلال‌طلبانه صدر، مشروعیت پروژه منطقه‌ای ایران را زیر سؤال می‌برد. صدر نیز با وجود مواضع ضد ایرانی، نمی‌تواند ایران را نادیده بگیرد، زیرا بخشی از میدان قدرت و امنیت عراق در اختیار گروه‌های هم‌پیمان تهران است. آینده این رابطه را مجموعه‌ای از متغیرهای درون‌زا و برون‌زا تعیین خواهد کرد. از یک سو تحولات درون عراق مانند بحران معیشتی، سطح اعتماد عمومی به دولت، نقش‌آفرینی مرجعیت نجف، و خواسته‌های نسل جوان در تعیین وزن اجتماعی هر جریان مؤثر است. از سوی دیگر، سیاست منطقه‌ای ایران، چگونگی مواجهه با نفوذ عربستان، ترکیه و ایالات متحده در عراق، و سطح کشمکش‌های ژئوپلیتیکی نیز جهت این رابطه را مشخص خواهد کرد. مقتدی صدر اکنون نه‌فقط یک رهبر سیاسی، بلکه یک پدیده اجتماعی، فرهنگی و نمادین در عراق است؛ شخصیتی که توانسته میان مرجعیت سنتی، سیاست‌ورزی مدرن و کنش اجتماعی پیوندی پویا برقرار کند. صدی‌ها اکنون نماینده صدای کسانی هستند که از فساد، فرقه‌گرایی و وابستگی خسته‌اند. در سوی دیگر، جمهوری اسلامی ایران نیز در تعامل با او ناگزیر به بازنگری در رویکرد خود خواهد بود. نه می‌تواند او را حذف کند، و نه می‌تواند بر او سلطه یابد. این رابطه همچنان باز، ناپایدار، و پرچالش باقی خواهد ماند؛ اما همین ناپایداری، آن را به نقطه‌ای حساس و تعیین‌کننده در آینده سیاست عراق و حتی نظم امنیتی خاورمیانه تبدیل کرده است. در نهایت، تعامل یا تقابل آتی میان صدر و ایران، نه‌تنها سرنوشت سیاست شیعی در عراق را مشخص می‌کند، بلکه بازتابی از توازن جدید قدرت میان هویت‌های شیعی عربی و شیعی ایرانی در سطح منطقه‌ای خواهد بود.

منابع

الف: فارسی

۱. حزب‌وایان، م (۱۴۰۲). ایران و خاندان صدر: جریان‌شناسی خاندان صدر و روابط آن با ایران. تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور.

۲. حزباویان، م.، و الحجاج، ی. ع. (۱۴۰۲). سناریوهای آینده روابط جمهوری اسلامی ایران و جریان صدر عراق، مجله جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۱۱(۲۲).
۳. سهرابی، محمد و دیگران (۱۳۹۵). کالبدشناسی احزاب و گروه‌های سیاسی عراق و تأثیر آنها بر روابط ایران و عراق، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، سال نهم، شماره ۳۴.
۴. عالیشاهی، ع.، مسعودنیا، ح.، و فروزان، ی. (۱۳۹۸). جریان صدر و ظهور واپس‌گرایی هویتی در جبهه مقاومت در دو بعد کلان سخت و نرم، فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۱۱. (38)
۵. قزوینی غرابی سید رضا، (۱۳۹۸). رویکرد احزاب شیعی عراق به سیاست خارجی این کشور، بخش دوم، اندیشکده راهبردی تبیان.

ب:عربی

۱. الجزیره عربی (۲۰۲۳). تطورات تشکیل الحکومه العراقیه بعد از انسحاب التیار الصدري . [پیوند](#)
۲. المده. (۲۰۲۳). انتشار المؤسسات الاجتماعیه للتیار الصدري در جنوب العراق . [پیوند](#)
۳. القبس. (۲۰۲۲). الصدر يعلن انسحابه من الحياه السياسيه . [پیوند](#)
۴. الشرق الجديد. (۲۰۲۳). تحركات أوروبية لإعادة الصدر الى الساحلینک
۵. الشرق الاوسط. (۲۰۲۳). مقتدى الصدر... اعتزال أم تعبئة للمواجهه المقبله؟ [پیوند](#)
۶. دیده بان حقوق بشر عراق. (۲۰۲۳). تقارير عن تراجع شعبية الفصائل المسلحه الشيعيه . [پیوند](#)
۷. الزبيدي، هيثم. الخروج من حزب الدعوة سبيل العبادي للتحالف مع الصدر . صحيفه العرب، لندن، سنه ۴۰، العدد ۱۰۹۹۵، ۲۰۱۸.
۸. حسين، سعيد. دعوة الصدر لنزع سلاح الفصائل في العراق.. سياسيه أم منهاج حكومي؟ (2021/11/27)
۹. الجزيره (۲۰۲۱). دعوة الصدر لنزع سلاح الفصائل في العراق . [پیوند](#)
10. Al Jazeera Arabic. (2023). تطورات تشكيل الحکومه العراقیه بعد انسحاب التیار الصدري .
<https://www.aljazeera.net>
11. Al-Mada. (2023). انتشار المؤسسات الاجتماعیه للتیار الصدري في جنوب العراق .
<http://www.almadapaper.net>
12. Al-Sharq Al-Jadeed. (2023). تحركات أوروبية لإعادة الصدر إلى الساحة السياسيه العراقیه .
<https://www.sharqnewspaper.com>
13. Asharq Al-Awsat. (2023). مقتدى الصدر... اعتزال أم تعبئة للمواجهه المقبله؟
<https://aawsat.com>
14. Iraqi Observatory for Human Rights. (2023). تقارير عن تراجع شعبية الفصائل المسلحه الشيعيه .
<http://www.iokhr.org>
15. Rudaw. (2022). مقتدى الصدر يعلن انسحابه الكامل من العمليه السياسيه .
<https://www.rudaw.net>

١٦. الزبيدي، هيثم، الخروج من حزب الدعوة سبيل العبادي للتحالف مع الصدر، صحيفة العرب، لندن، سنة ٢٠١٤، العدد 10995، 2018.

١٧. فرانس ٢٤. (2022). مقتدى الصدر يعلن انسحابه الكامل من العملية السياسية

<https://www.france24.com/ar/%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B1%D9%82-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B3%D8%B7/20220615-%D9%85%D9%82%D8%AA%D8%AF%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%B5%D8%AF%D8%B1-%D9%8A%D8%B9%D9%84%D9%86-%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AD%D8%A7%D8%A8%D9%87-%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%85%D9%84%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D9%8A%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D9%88%D8%B3%D8%B7-%D8%A3%D8%B2%D9%85%D8%A9-%D8%A8%D8%B4%D8%A3%D9%86-%D8%AA%D8%B4%D9%83%D9%8A%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%83%D9%88%D9%85%D8%A9>

References

1. Afshon Ostovar (2016) *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards*, Oxford University Press.
2. Ajami, F. (1992). *The vanished Imam: Musa al-Sadr and the Shi'a of Lebanon*. Cornell University Press.
3. Al Arabiya. (2022). Iraq's Political Deadlock: A Struggle Between Sadr and Pro-Iran Blocs. <https://english.alarabiya.net/>
4. Al-Marashi, (2012). Muqtada al-Sadr's Nationalist Turn. <https://www.aljazeera.com>
5. Al-Monitor. (2022). Despite Harsh Stances, Iraq's Muqtada al-Sadr Still Useful Ally for Iran. <https://www.al-monitor.com>
6. al-Rikabi, J. (2012). A theory for 'Islamic democracy': Baqir al-Sadr and the Islamic state. *Journal of Shi'a Islamic Studies*, 5(1), 5–28
7. Alshamary, M. (2024, May 22). *A scramble for legitimacy: Iraq's political elites since the October 2019 protests*. Clingendael Institute. <https://www.clingendael.org/publication/scramble-legitimacy-iraqs-political-elites-october-2019-protests>
8. Atlantic Council. (2023). The Sadrist Movement in Iraq: Between Protest and Power. <https://www.atlanticcouncil.org>
9. Bechocha, J. (2022, July 9). *Sadr says Iraq a 'prisoner of corruption'*. Rudaw. <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/090720221>
10. Chatham House. (2022). The Sadrist Movement in Iraq: Between Protest Politics and Power. <https://www.chathamhouse.org>
11. Chulov, M. (2022). The Guardian. Clashes Between Sadr Supporters and Pro-Iran Factions Escalate. <https://www.theguardian.com>
12. Cochrane, M. (2009). *The fragmentation of the Sadrist movement*. Institute for the Study of War.
13. Cockburn, P. (2008). *Muqtada al-Sadr and the Fall of Iraq*. London: Faber & Faber.
14. Cordesman, A. H., & Ramos, J. (2008, August 4). *Sadr and the Mahdi Army*. Center for Strategic and International Studies.
15. Davison & Rasheed (2022). Reuters. Rift Between Tehran and Shi'ite Cleric Fuels Instability in Iraq. <https://www.reuters.com>
16. Dodge, T. (2018). *Iraq: From War to a New Authoritarianism*. Routledge.

17. FDD. (2023). Iran's Strategy in Iraq: Continuity and Change. <https://www.fdd.org>
18. Firas Elias. Iran's Dilemma in Managing Shiite Conflicts in Iraq. 2022/ 10/6.
19. Hasan. H. (2023) Carnegie Middle East Center. Sadr's Shadow: Iraq's Political Future. <https://carnegie-mec.org>
20. <https://en.964media.com/28846/> - Muqtada Al-Sadr congratulates Syrians on Al-Assad's ouster . 2024/12/9
21. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-dilemma-managing-shiite-conflicts-iraq?utm_source=chatgpt.com
22. ICG (International Crisis Group). (2017). Iran's Priorities in a Turbulent Middle East. <https://www.crisisgroup.org>
23. International Crisis Group. (2008). *Iraq's civil war, the Sadrists and the surge*. International Crisis Group.
24. Katzman, K. (2018). Iran's Foreign and Defense Policies. Congressional Research Service. <https://crsreports.congress.gov>
25. Knights, M. (2019). Iran's Expanding Militia Army in Iraq. Washington Institute for Near East Policy. <https://www.washingtoninstitute.org>
26. Lister & London (2023). Middle East Institute. Iran's Consolidated Proxy Strategy in Iraq. <https://www.mei.edu>
27. Middle East Eye. (2023). Sadr Speaks: No to Iran, No to US. <https://www.middleeasteye.net>
28. Nasr, V. (2006). *The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future*. New York: Norton.
29. Press TV. (2013). Iran's Role in Combating Terrorism in Iraq. <https://www.presstv.ir>
30. Sadjadpour, K. (2021). *The Battle for Iraq's Future*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org>
31. Time Magazine. (2020). *The Aftermath of Qasem Soleimani's Assassination*. <https://time.com>
32. Washington Institute. (2023). *Popular Attitudes Toward Iranian-Backed Militias in Iraq*. <https://www.washingtoninstitute.org>
33. Wikileaks. (2009). *US Embassy Cables: Iran's Influence in Iraq*. <https://wikileaks.org>
34. Wing, J. (2014, August 13). *Moqtada al-Sadr's Difficult Relationship With Iran: Interview With Subaltern Research Services' Dr. Nicholas Krohley*. Musings on Iraq. Retrieved from <https://musingsoniraq.blogspot.com/2014/08/moqtada-al-sadrs-difficult-relationship.html>